

Τσούνα: Η γνωσιολογία της Κυρηναϊκής Σχολής

Βούλα Τσούνα: *Η γνωσιολογία της Κυρηναϊκής Σχολής* (μτφρ. Τερέζα Μπούκη). Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2018, 320 σ., 16,00 €.

Κρίνει η Λία Θεοδωρούδη (Υπ. Δρ Φιλοσοφίας, Α.Π.Θ.)

LiaTheodoroudi@gmail.com

Είκοσι χρόνια μετά την αρχική έκδοση στην αγγλική γλώσσα, υποδεχόμαστε την ελληνική μετάφραση της μελέτης της Βούλας Τσούνα για τη γνωσιολογία της κυρηναϊκής σχολής. Έχει γίνει πλέον σαφές σε μεγάλο μέρος των μελετητών της αρχαίας φιλοσοφίας ότι οι Κυρηναϊκοί, μολονότι για χρόνια παραγκωνισμένοι από την έρευνα εξαιτίας κυρίως της ανεπάρκειας των σχετικών πηγών, παρουσιάζουν ιδιαίτερο φιλοσοφικό ενδιαφέρον και αξίζει να μελετώνται. Στη συνειδητοποίηση αυτή συνέβαλε σε μεγάλο βαθμό το συγκεκριμένο βιβλίο, το οποίο αποτελεί, από την έκδοσή του και μέχρι σήμερα, το βιβλίο αναφοράς για την κυρηναϊκή γνωσιολογία. Καθώς το ενδιαφέρον για τις σωκρατικές σχολές ευρύτερα διαρκώς εντείνεται, η εμφάνιση της μετάφρασής του στην ελληνική αγορά αποτελεί ευτυχή συγκυρία για τους ελληνόφωνους μελετητές.

Η μελέτη ξεκινά με έναν περιεκτικό πρόλογο (σ. 11-21), ευχαριστίες στην ελληνική έκδοση (σ. 22), και πίνακα συντομογραφιών (σ. 23-25). Μετά την παρουσίαση της κεντρικής θέσης της συγγραφέως στο πρώτο κεφάλαιο (σ. 27-35), το κείμενο αναπτύσσεται σε τρία μέρη. Στο πρώτο (κεφ. 2-5, σ. 37-142) εξετάζεται ο χαρακτήρας του κυρηναϊκού υποκειμενισμού, στο δεύτερο (κεφ. 6-8, σ. 143-204) διερευνάται ο σκεπτικισμός της γνωσιολογικής θεώρησης των Κυρηναϊκών και στο τρίτο (κεφ. 9-11, σ. 205-253) αντιμετωπίζεται κριτικά η συγγένεια ή ενδεχόμενη ταύτιση που έχει υποστηριχθεί σε παλαιότερες μελέτες μεταξύ Κυρηναϊκών και άλλων φιλοσόφων. Στο παράρτημα που ακολουθεί (σ. 255-294) συγκεντρώνονται οι πηγές, τα κείμενα εννέα αρχαίων συγγραφέων (από τον Πλούταρχο έως τον Αυγουστίνο), που αξιοποιήθηκαν στα προηγούμενα κεφάλαια, στο πρωτότυπο και σε μετάφραση. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με βιβλιογραφία (σ. 295-303) και ευρετήρια ονομάτων (σ. 305-307), χωρίων (σ. 309-312) και θεμάτων (σ. 313-318).

Η κεντρική θέση της Τσούνα, όπως την εκθέτει στο εισαγωγικό κεφάλαιο του βιβλίου, είναι πως η γνωσιολογία των Κυρηναϊκών υπάγεται στην ηθική τους. Οι Κυρηναϊκοί δεν συστηματοποιούν ποτέ τη γνωσιολογία τους, καθώς δεν έχουν φιλοσοφικό κίνητρο να το κάνουν. Την αναπτύσσουν όμως στον βαθμό που χρειάζεται ώστε να υποστηρίξει το ηθικό τους πρόγραμμα, τον ηδονισμό που υπερασπίστηκε ο ιδρυτής της σχολής τους

Αρίστιππος (κεφ. 1). Η συγγραφέας εξηγεί στη συνέχεια ότι η γνωσιολογία των Κυρηναϊκών αναπτύσσεται γύρω από τη θέση πως το μόνο που μπορούμε να γνωρίσουμε είναι τα *πάθη* μας, τα οποία περιγράφονται από τις υπάρχουσες πηγές φυσικαλιστικά, ως εσωτερικές καταστάσεις αντιληπτές μέσω μιας «εσωτερικής αφής», και ως οντολογικά εξαρτώμενα από το «αντιλαμβανόμενο υποκείμενο» (κεφ. 2). Μελετώντας το τεχνικό λεξιλόγιο που χρησιμοποιούν οι Κυρηναϊκοί αναφερόμενοι στα *πάθη*, το οποίο συνίσταται σε αυτοβιογραφικές ρηματικές και επιρρηματικές εκφράσεις, δείχνει πώς αντανakλάται ο υποκειμενισμός τους στην ιδιότητα των γλωσσικών τους εκφράσεων (κεφ. 3). Στη συνέχεια ο χαρακτήρας του κυρηναϊκού υποκειμενισμού αναλύεται αφενός μέσω της διευκρίνισης της έννοιας με την οποία τα *πάθη* αποτελούν κριτήρια *ἀληθείας* και τα μόνα *καταληπτά*, όπως υποστηρίζουν οι αρχαίοι συγγραφείς, αφετέρου με τη βοήθεια των όρων με τους οποίους πραγματεύτηκαν τις αυτόδηλες προτάσεις και καταστάσεις σύγχρονοι θιασώτες της θεμελιοκρατίας, κυρίως ο Τσίσολμ [Roderick Chisholm] (κεφ. 4). Στο επόμενο κεφάλαιο (κεφ. 5) παρουσιάζεται η κριτική του Αριστοκλή του Μεσσήνιου σχετικά με τον περιορισμό της γνώσης σε γνώση αποκλειστικά των *παθῶν*. Η συγγραφέας αντιμετωπίζει την πρόκληση που εγείρει αυτή η κριτική, όχι μόνο για την κυρηναϊκή σκέψη αλλά για τον υποκειμενισμό γενικότερα, οικοδομώντας μια ισχυρή επιχειρηματολογία στη βάση των γνωσιολογικών θέσεων των Κυρηναϊκών, όπως τις έχει ανασυνθέσει στα προηγούμενα κεφάλαια.

Περνώντας στο δεύτερο μέρος της μελέτης, με θέμα τον σκεπτικισμό, η Τσούνα εξετάζει αρχικά τους τρόπους με τους οποίους οι Κυρηναϊκοί αναφέρονται στα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου και διαπιστώνει πως πλησιάζουν το ουσιώδες για τον μετακαρτεσιανό σκεπτικισμό πρόβλημα του εξωτερικού κόσμου αλλά δεν το θέτουν (κεφ. 6). Οι Κυρηναϊκοί δεν αμφισβητούν την ύπαρξη του εξωτερικού κόσμου, παρά μόνο τη δυνατότητα γνωστικής πρόσβασης σε αυτόν. Ανάλογη είναι η στάση τους σε σχέση με το «πρόβλημα των Άλλων Νόων» που επίσης απασχόλησε τη νεότερη φιλοσοφία. Δεν αμφισβητούν ότι και οι άλλοι άνθρωποι υφίστανται *πάθη*, αμφισβητούν όμως τη γνωστική μας πρόσβαση στα *πάθη* άλλων υποκειμένων (κεφ. 7). Στο τελευταίο κεφάλαιο από τα τρία που αφιερώνονται στον κυρηναϊκό σκεπτικισμό, μελετάται η γνωσιολογική θέση των Κυρηναϊκών ότι μπορούμε να γνωρίσουμε μόνο τα *πάθη* σε σχέση με τις παρατηρήσεις τους για τη γλώσσα (κεφ. 8).

Το τρίτο και τελευταίο μέρος του βιβλίου αφιερώνεται στην εξέταση της σχέσης των Κυρηναϊκών με τους Επικούρειους, με τους κομψότερους φιλοσόφους που αναφέρονται στον πλατωνικό *Θεαίτητο*, καθώς και με τον Σωκράτη. Πρώτα τίθεται υπό διερεύνηση και τελικά αντικρούεται ο ισχυρισμός του Πλουτάρχου πως η κυρηναϊκή και η επικούρεια φιλοσοφική θεώρηση έχουν κοινές γνωσιολογικές συνέπειες, ήτοι την αδυναμία εξαγωγής συμπερασμάτων για τα αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου (κεφ. 9). Έπειτα εξετάζεται η θέση μερίδας μελετητών πως οι κομψότεροι φιλόσοφοι του *Θεαίτητου* ταυτίζονται με τους Κυρηναϊκούς και διαπιστώνεται πως η ταύτιση δεν μπορεί να θεμελιωθεί ούτε ιστορικά ούτε φιλοσοφικά (κεφ. 10). Από την άλλη, η καταγωγή της κυρηναϊκής γνω-

σιολογίας, όπως υποστηρίζεται στο καταληκτικό κεφάλαιο της μελέτης, μπορεί να εντοπιστεί τόσο για ιστορικούς όσο και για φιλοσοφικούς λόγους στον Σωκράτη (κεφ. 11).

Το βιβλίο ισορροπεί μεταξύ εμβριθούς φιλολογικής έρευνας και άρτιας φιλοσοφικής επιχειρηματολογίας. Αξιοποιεί και επεξεργάζεται με μεγάλη προσοχή τις αρχαίες πηγές και αναδεικνύει παράλληλα το φιλοσοφικό ενδιαφέρον της κυρηναϊκής γνωσιολογίας για τον σύγχρονο αναγνώστη, εντάσσοντας στη συζήτηση θέματα που εγείρονται πολύ αργότερα στην ιστορία της φιλοσοφίας αλλά δείχνουν να προλαμβάνονται στα αρχαία κείμενα. Στη δομή του κειμένου αντικατοπτρίζεται ο διπτός του επιστημονικός χαρακτήρας με τα δύο πρώτα μέρη να παρουσιάζουν εντονότερο φιλοσοφικό ενδιαφέρον και το τρίτο να είναι περισσότερο ιστορικο-φιλοσοφικό.

Η βασική θέση της Τσούνα ότι η γνωσιολογία των Κυρηναϊκών υπάγεται στην ηθική τους τεκμηριώνεται επαρκώς μέσα από την παράθεση και επεξεργασία των αρχαίων πηγών. Στα κείμενα είναι πρόδηλο το γεγονός που αποτελεί κατά τη συγγραφέα τη σημαντικότερη ένδειξη υπέρ της ερμηνείας της: ότι οι Κυρηναϊκοί συστηματικά θέτουν γνωσιολογικά ερωτήματα αλλά δεν συνεχίζουν ώστε να αναπτύξουν τις θέσεις τους στον βαθμό που θα τις ανέπτυξε κάποιος με γνήσιο ενδιαφέρον για τη γνωσιολογία -και όχι αποκλειστικά για την ηθική. Αυτήν την έλλειψη στην ανάπτυξη και συστηματοποίηση της γνωσιολογίας των Κυρηναϊκών η συγγραφέας επιχειρεί να την καλύψει διερευνώντας η ίδια τις συνέπειες των θέσεών τους, αξιοποιώντας φιλοσοφικά εργαλεία που προέρχονται από νεότερες και σύγχρονες θεωρίες. Η προσέγγισή της μας επιτρέπει να διαπιστώσουμε το φιλοσοφικό ενδιαφέρον που έχουν οι γνωσιολογικές θέσεις των Κυρηναϊκών για τον σύγχρονο αναγνώστη. Γίνεται ωστόσο σαφές ότι οι ίδιοι οι Κυρηναϊκοί δεν επιχείρησαν καμία τέτοια διερεύνηση των συνεπειών των θέσεών τους.

Η τακτική των Κυρηναϊκών να μην επεξεργάζονται σε βάθος τις γνωσιολογικές τους θέσεις συνοδεύεται από ένα ακόμη πρόβλημα το οποίο αφορά κάθε μελέτη της Κυρηναϊκής σκέψης: τον περιορισμένο αριθμό των πηγών, οι οποίες μάλιστα δεν είναι άμεσες. Η συγγραφέας του βιβλίου αναγνωρίζει αυτό το πρόβλημα και το επισημαίνει αρκετές φορές μέσα στο κείμενο. Πάντως ακόμη και με τα λίγα αυτά στοιχεία ανασυνθέτει την κυρηναϊκή γνωσιολογία οικοδομώντας προσεκτικά τα πιθανά τους επιχειρήματα, χωρίς να ολισθαίνει σε υπερερμηνεία.

Η μεταφραστική εργασία είναι πραγματικά υψηλής ποιότητας. Είναι πιστή στο πρωτότυπο, άψογη ως νεοελληνικό κείμενο, ενώ η απόδοση των φιλοσοφικών όρων είναι υποδειγματική. Στο κυρίως σώμα του βιβλίου παρατίθενται, σε αγκύλες, τα χωρία στην αρχαία ελληνική μετά από τα μεταφρασμένα παραθέματα, κάτι που διευκολύνει πολύ τον αναγνώστη. Βέβαια, αν και οι αρχαίες ελληνικές πηγές παρατίθενται είτε στο σώμα του κειμένου είτε σε εκτεταμένες υποσημειώσεις, δεν συμβαίνει το ίδιο με τα αποσπάσματα που προέρχονται από τις λατινικές πηγές. Ωστόσο, και αυτό αποτελεί σημαντικό πλεονέκτημα της μεταφρασμένης έκδοσης, στο παράρτημα προστίθενται όλες οι αρχαίες, ελληνικές και λατινικές, πηγές στο πρωτότυπο -στην αγγλόγλωσση έκδοση υπάρχουν

μόνο σε μετάφραση.

Μία επιπλέον διαφοροποίηση που υπάρχει στη μετάφραση σε σχέση με το πρωτότυπο είναι η ακριβέστερη, ή τουλάχιστον πιο κοντά στο αρχαίο κείμενο, απόδοση των όρων σε κάποια σημεία όπου γίνεται αναφορά στην επικουρεία γνωσιολογία. Π.χ. το «films of atoms» της αγγλόγλωσσης έκδοσης¹ αποδίδεται με τον αρχαίο όρο εἶδωλα στην ελληνική έκδοση (σ. 16)· επίσης, το «the *aistheseis* themselves accurately report external information»² γίνεται «οι ίδιες οι αἰσθήσεις εμπεριέχουν αντικείμενα του εξωτερικού κόσμου, δηλαδή εἶδωλα, δέσμες ατόμων οι οποίες εκπέμπονται από τα εξωτερικά αντικείμενα» (σ. 214).

Η εξαιρετική έκδοση έχει λίγα και μικρής σημασίας τυπογραφικά λάθη. Σημειώνω μόνο την παραπομπή στο ανύπαρκτο 244b79 των *Φυσικών* του Αριστοτέλη (σ. 63) αντί του 244b7 κ.ε. στο οποίο παραπέμπει η αρχική έκδοση. Στη βιβλιογραφία θα βρει κανείς μόλις έναν επιπλέον τίτλο,³ στον οποίο γίνεται αναφορά σε μια υποσημείωση (σ. 34, σημ. 9). Δεν νομίζω πως θα χρειαζόταν προσθήκη περισσότερων καινούργιων μελετών, καθώς και η αρχική βιβλιογραφία, όπως η ίδια η συγγραφέας δηλώνει (σ. 19), δεν ήταν εξαντλητική και δεν περιείχε παρά έργα που επηρέασαν την επιχειρηματολογία της. Φαίνεται όμως πως θα μπορούσαν να διορθωθούν κάποια λάθη που περιείχε η αρχική έκδοση, όπως η λανθασμένη απόδοση των *Πηγών του Εαυτού* του Τσαρλς Τέιλορ στον Κρίστοφερ Τσαρλς Γουίστον Τέιλορ, την οποία επισήμανε ο τελευταίος στην προ δεκαετίας βιβλιοκρισία του.⁴

Συμπερασματικά διαπιστώνω ότι το νεοελληνικό κοινό έχει πλέον τη δυνατότητα να διαβάσει ένα έργο πολύ χρήσιμο για τον μελετητή της αρχαίας φιλοσοφίας και απαραίτητο για όποιον ενδιαφέρεται για την κυρηναϊκή σχολή, σε μια καλαίσθητη και γενικώς άρτια έκδοση με βοηθητικές προσθήκες σε σύγκριση με το πρωτότυπο.⁵

Δημοσιεύθηκε: 27.12.2018

Τρόπος παραπομπής στη βιβλιοκρισία:

Θεοδωρούδη, Λία: (Βιβλιοκρισία του:) Βούλα Τσούνα: *Η γνωσιολογία της Κυρηναϊκής Σχολής* (μτφρ. Τ. Μπούκη· Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης 2018). *Κριτικά* 2018-05, <<http://www.philosophica.gr/critica/2018-05.html>>.

¹ Tsouna-McKirahan, V., *The Epistemology of the Cyrenaic school* (Cambridge: Cambridge University Press 1998), σ. xiii.

² *Ο.π.*, σ. 119.

³ Brunschwig, J., «La théorie cyrénaïque de la connaissance et le problème de ses rapports avec Socrate», στο: G. Romeyer Dherbey & J. B. Gourinat (επιμ.), *Socrate et les Socratiques* (Παρίσι: Vrin 2001), σ. 459-479.

⁴ C. C. W. Taylor, «Review of *The Epistemology of the Cyrenaic School* by V. Tsouna», *The Journal of Hellenic Studies* 120 (2000), σ. 174.

⁵ Ευχαριστώ τους ανώνυμους κριτές του περιοδικού για τα βοηθητικά σχόλιά τους.